

Dkt. Robert Vannoy , Wafalme, Hotuba ya 1

© 2012, Dkt. Robert Vannoy , Dkt. Perry Phillips, na Ted Hildebrandt

Utangulizi - Kichwa Uandishi na Tarehe

Utangulizi wa Kozi

Sitafanya mengi zaidi ya kusoma hili usiku wa leo kwa sehemu hii ya utangulizi ya kozi. Nataka kufanya hivyo na kitini kwa sababu baadhi ya hiki ni kigumu kidogo, na nilidhani labda itakuwa rahisi kwako kukiandika kuliko kujaribu kuandika maelezo. Mara tutakapoingia katika kitabu cha Wafalme chenye na maudhui, sitafanya hivyo, na itabidi utegemee kuandika maelezo yako mwenyewe. Lakini kwa nyenzo hii ya utangulizi nilikupa kitini.

A. Kichwa: Wafalme

Jambo la kwanza nililotaka kujadili ni jina. Jina la Kiebrania ni “ Malaki ,” ambalo ni “Wafalme.” Hakuna ushahidi kwamba kitabu hicho kiligawanywa katika sehemu mbili katika maandishi ya Kiebrania hadi toleo la Biblia ya Kiebrania lililochapishwa na Daniel Bomberg , 1516-1517, huko Venice. Mgawanyo wa kitabu hicho katika sehemu mbili ulianzishwa na Septuagint. Hiyo ni tafsiri ya Kigiriki ya Agano la Kale, ambayo iliwaunganisha Wafalme na Samweli katika kazi moja kubwa ya historia yenye kichwa cha habari “Kitabu cha Kwanza, cha Pili, cha Tatu, cha Nne cha Utawala,” au “Falme.” Jerome alibadilisha hili katika Vulgate kuwa “Moja, Mbili, Tatu, Wafalme Wanne.” Mgawanyo wa nyenzo hizo katika sehemu mbili umeendelea hadi sasa katika matoleo ya Kiebrania na ya kisasa ya Biblia. Nadhani hilo ni jambo la kufaa kujua, hasa kwa vile unaweza kuona marejeleo hayo ya “Moja, Mbili, Tatu, Wafalme Wanne,” ambayo ilikuwa jina lililotumiwa na Jerome katika Vulgate. Katika utamaduni wa Wakatoliki wa Kirumi majina hayo bado yanatumika, kwa hivyo unaweza kutafuta ufafanuzi au unaweza kuyapata katika usomaji wako wakati mwingine, kwamba marejeleo ya "Wafalme 3" na kujiuliza ni nini. "Wafalme 3" yangekuwa sawa na Wafalme wetu wa Kwanza, kwa sababu unaona katika

Vulgate Samweli aliitwa Wafalme wa Kwanza na wa Pili na kisha Wafalme anaitwa Wafalme wa Tatu na wa Nne, kwa sababu katika Vulgate Samweli na Wafalme zilitumika kama kitengo: Moja, Mbili, Tatu, Nne.

Katika utamaduni wa Kiebrania, vitabu vya Samweli vinaitwa Samweli na Wafalme vinaitwa Wafalme, na ndivyo tunavyofuata. Lakini mwanzoni, vitabu hivyo vyote viwili vilikuwa kimoja. Kuna kitabu kimoja cha Samweli na kitabu kimoja cha Wafalme. Mgawanyiko katika viwili ulifanyika tu katika Septuagint, lakini kisha kupitia Septuagint ulirudi katika matoleo haya ya baadaye ya maandishi ya Kiebrania, ili maandishi yetu ya sasa ya Kiebrania upate vitabu viwili vya Wafalme, na vitabu viwili vya Samweli. Lakini hiyo haikuwa ya asili.

Hata hivyo, ni wazi kwamba nyenzo za vitabu hivyo viwili zinaunda umoja wa asili. Mgawanyiko huu hutokea mahali pa kiholela, ingawa panafaa baada ya vifo vya Ahabu katika 1 Wafalme 22:37 na Yehoshafati katika 22:30. Sasa Ahabu alikuwa mfalme kaskazini na Yehoshafati mfalme kusini. Unapata vifo vya wafalme wawili wakuu katika sura hiyo ya mwisho ya Wafalme wa Kwanza kwa hivyo ni mahali pazuri. Lakini inaruhusu simulizi la utawala wa Ahazia wa Israeli, yaani 22:51-53, kuingiliana na mwisho wa Wafalme wa Kwanza na mwanzo wa Wafalme wa Pili. Vivyo hivyo ni kweli kwa Eliya ambaye maisha yake yanasimuliwa katika 1 Wafalme lakini tafsiri yake ya mbinguni inasimuliwa katika 2 Wafalme. Kwa hivyo mgawanyiko huo ni wa kiholela, lakini katika mahali pazuri.

Kitabu hiki kinapochukuliwa kama kitengo, kinachukulia nafasi iliyoainishwa vizuri katika orodha ya Agano la Kale miongoni mwa manabii wa zamani. "Manabii wa Zamani": hiyo ni majina ya jadi ya Kiyahudi au jina la kile tunachokiita vitabu vya kihistoria. Lakini Manabii wa Zamani, Yohana, Waamuzi, Samweli na Wafalme kwa pamoja wanaelezea historia ya Israeli kabla ya uhamisho huko Kanaani. Walianza baada ya kifo cha Musa na kuishia na kifo cha Nebukadreza aliyerithiwa na Evil- Merodaki ambaye alikomesha uhuru wa Israeli. Wafalme wanaelezea mwisho wa utawala wa Daudi, Ufalme wa Muungano chini

ya Sulemani na Ufalme Uliogawanyika kwa ukamilifu.

B. Maudhui ya Jumla - Muundo wa Mara 3

Sawa, B ni: "Maudhui ya Jumla." Wafalme wanaelezea kipindi cha mwisho cha historia ya Israeli kabla ya uhamisho. Kinaanza na kifo cha Daudi na kugawanywa kiasili katika sehemu kuu tatu. Sehemu hizo tatu ni: 1 Wafalme 1-11, ambayo ni maelezo ya utawala wa Sulemani ambao chini yake falme za Israeli na Yuda zimeunganishwa. Pili, 1 Wafalme 12 - 2 Wafalme 17 hutoa historia ya Ufalme Uliogawanyika hadi kuanguka kwa Israeli, yaani, Ufalme wa Kaskazini na kutekwa kwa Samaria na Waashuri. Hiyo inaanzia 1 Wafalme 12 hadi 2 Wafalme 17 - sehemu kuu ya pili. Tatu ni 2 Wafalme 18-25 ambapo una Ufalme wa Yuda hadi uharibifu wa Yerusalemu pamoja na nyongeza mbili kuhusu Gedelia (2 Wafalme 25:22-26) na Yehoyakini (2 Wafalme 22:25, 27-30). Sasa, ninaposema ufalme wa Yuda *hadi* uharibifu wa Yerusalemu, huo ni ufalme wa Yuda baada ya kuanguka kwa Samaria kaskazini hadi mwisho, kuanzia 722-721 KK hadi 586 KK. Kwa hivyo hizo ndizo sehemu kuu tatu.

Katika sehemu ya pili, historia ya falme hizo mbili haijatolewa katika masimulizi tofauti, bali kwa mtindo sambamba. Kuanzia na Yeroboamu wa Kwanza, mbinu inayotumika ni kuelezea utawala na shughuli za mfalme fulani na kisha kuhamia kwa wafalme wote katika falme zingine zilizokuwa za wakati huo na kisha kufanya kazi kwa njia hiyo. Muundo wa kitabu unaonyeshwa na mpangilio wa maelezo ya kila mfalme katika mfumo wa fomula za utangulizi na hitimisho. Fomula ya utangulizi kwa kawaida ina vipengele sita vifuatavyo: umri wa urithi, urefu wa utawala, mahali pa utawala, jina la mama, tathmini ya utawala, na usawazishaji. Hiyo ni, alianza kutawala katika mwaka fulani wa mfalme katika ufalme mwingine. Inalingana na hilo. Fomula ya kumalizia kwa kawaida ina chanzo cha ziada, kama vile: "Matendo mengine ya fulani na fulani yanaweza kusomwa mahali pengine." Tangazo la kifo, mahali pa kuzikwa, jina la mrithi.

1. Mfumo wa Utangulizi Fomula za Kila Mfalme

Mfano wa mfumo huu ni kuhusu Rehoboamu katika 1 Wafalme 14:21: Alikuwa na umri wa miaka arobaini na mmoja alipoanza kutawala, alitawala miaka kumi na saba huko Yerusalemu, jina la mama yake aliitwa Naama, alikuwa Mwamoni. Katika 14:29-31 unasoma, “Na mambo mengine ya utawala wa Rehoboamu na yote aliyoyafanya, je, hayakuandikwa katika kitabu cha tarehe za wafalme wa Yuda? Rehoboamu akalala na baba zake, akazikwa pamoja nao katika mji wa Daudi. Na Abiya mwanawe akatawala mahali pake.” Kwa hivyo unaona aina hizo za fomula mwanzoni na mwishoni mwa utawala ni za kawaida kabisa kwa kila mmoja wa wafalme. Sio zote zina vipengele hivyo vyote, lakini kwa kawaida zina idadi nzuri sana.

Kuanzia na Abiya, kipengele kingine kinaingizwa katika fomula ya utangulizi, yaani ile ya upatanisho na utawala wa ufalme mwingine. 1 Wafalme 15:1: Abiya alikuwa mfalme wa pili kusini; Rehoboamu alikuwa wa kwanza, kisha Abiya. Kuhusu Abiya inasema, “Katika mwaka wa 18^{wa} utawala wa Yeroboamu, mwana wa Nebati, Abiya akawa mfalme wa Yuda.” Kwa hivyo huo ndio upatanisho wako wa kwanza. Yeroboamu alikuwa mfalme wa kwanza kaskazini, na katika mwaka^{wa 18} utawala wake Abiya anaanza kutawala kusini. Na Nadabu wa Israeli katika 1 Wafalme 15:28 na Asa wa Yuda, 1 Wafalme 16:10-11, mwaka wa kifo cha Ela pia umeunganishwa.

2. Tathmini ya Kila Mfalme   Kipengele muhimu zaidi katika fomula ya utangulizi na hitimisho, hata hivyo, ni hukumu, au tathmini, ya mfalme kulingana na kigezo cha kama alikuwa mwaminifu kwa Bwana na kwa agano, au alianguka katika ibada ya sanamu. Kwa sababu wafalme wa Israeli, ambao ni Ufalme wa Kaskazini, wote walishiriki katika ibada ya ndama huko Betheli na Dani, wote wanasemekana "walitembea katika njia ya Yeroboamu mwana wa Nebati aliyewakosesha Israeli,"--1 Wafalme 15:34. Ni kwa Yoram tu , 2 Wafalme 3:2,

na Hoshea, 2 Wafalme 17:2, ambapo hukumu hiyo inajumuisha pongezi. Kwa hivyo unaona kwa wafalme wa kaskazini, kwa sababu mara tu baada ya mgawanyiko wa falme, Yeroboamu aliweka ndama hao huko Betheli na Dani lakini wafalme hao wa kaskazini, wote walitembea katika njia ya Yeroboamu, mwana wa Nebati, katika dhambi ya ibada ya sanamu.

Tathmini ya wafalme wa Yuda ina maelezo zaidi, lakini hata wakati kwa ujumla kuna mambo katika shughuli zao yanayokubalika, bado kuna ukweli kwamba hawajaondoa mahali pa juu. Sifa zisizo na kikomo zinatolewa kwa Hezekia na Yosia pekee -- 2 Wafalme 18:24, 2 Wafalme 22:3 na 23:8.

Wafalme watano wanapewa idhini inayostahili: Asa, Yehoshafati, Yoashi, Azaria, na Yothamu. Kwa wafalme hao watano inasema walikuwa wafalme wazuri lakini hawakuondoa mahali pa juu. Kwa hivyo hiyo ndiyo sifa hiyo. Ukiangalia maandishi hayo unaweza kuona hilo. Katazo kubwa zaidi linatolewa kwa Ahabu wa Ufalme wa Kaskazini, 1 Wafalme 16:29-34, na Manase upande wa kusini, 2 Wafalme 21.

3. Mjadala Kuhusu Tarehe ya Fomula Hizo ndizo fomula zinazoanzisha na kuhitimisha maelezo ya utawala wa wafalme mbalimbali. Kwa ujumla inakubaliwa kwamba fomula hizi za mfumo ni kazi za mwandishi mwenyewe ingawa anaweza kuwa amepata maelezo ya taarifa zilizomo ndani yake kutoka kwenye kumbukumbu za mahakama. Hata hivyo, kuna tofauti ya maoni kuhusu wakati wa asili yake. Tazama *Uberlich Geschichte* 1943.” Hiyo ni *Traditions Historical Study*, iliyoandikwa na Martin Noth. Tafsiri ya Kiingereza ni *Kumbukumbu la Torati*, ilitafsiriwa mwaka wa 1981. Ni maandishi yenye ushawishi mkubwa. Martin Noth anapendekeza kwamba fomula hizi za utangulizi na hitimisho ndizo nyenzo za hivi karibuni katika kitabu cha Wafalme na huunda mfumo wa mwisho ambapo nyenzo za awali ziliwekwa.

Kwa upande mwingine, Alfred Jepsen, *The Sources of the Books of Kings*, 1956, anatumia mtazamo tofauti kabisa. Anasema nyenzo za mfumo ndizo nyenzo

za zamani zaidi za kitabu cha sasa cha Wafalme, zinazotokana na kile anachokiita "maandishi ya kisawe" ya Israeli na Yuda ikijumuisha nyenzo kutoka kwa historia ya falme zote mbili. Anahusisha utunzi wake na kuhani aliyeishi karibu mwisho wa kipindi cha Ufalme Uliogawanyika. Hii ilitoa muundo ambao wahariri wa baadaye waliingiza kila aina ya nyenzo kutoka vyanzo vingine. Jepson anaiona historia hiyo kama kiini cha kitabu cha sasa cha Wafalme kilicho na historia ya falme zote mbili kwa ufupi hadi wakati wa Hezekia. Majadiliano ya kina zaidi kuhusu hili yatatupotosha sana. Sitaki kujihusisha sana na aina hiyo ya kitu.

4. Mgawanyiko wa Karibu - Uingereza - 1 Wafalme 1-11

Tunapoangalia kwa undani mgawanyiko mkuu wa kwanza, 1 Wafalme 1-11, tunaona umegawanyika katika nyenzo za utangulizi, sura ya 1 na 2, na hitimisho sura ya 11. Kati ya sehemu hizi mbili, sura ya 3-10, inazingatia "A" hekima ya Sulemani, sura ya 3 na 4. "B" ni ujenzi wa hekalu na jumba la kifalme, sura ya 5-9; na "C" ni ustawi na utajiri wake, sura ya 10. Msomaji anagundua mara moja kwamba mwandishi amepanga nyenzo hii ili kuweka upande wa giza wa maisha na shughuli za Sulemani katika sura ya mwisho. Mpangilio huu si wa mpangilio wa matukio tu, kama inavyoweza kuonekana hasa katika 11:14 na kuendelea. ambayo kwa sehemu kubwa hurejelea matukio ya mapema zaidi kuliko mistari iliyotangulia na inayofuata. Naam, huo ndio muundo wa sehemu hiyo ya kwanza. 1 Wafalme 1-11 inamhusu Sulemani na mwisho wa Uingereza.

5. Mgawanyiko wa Pili – 1 Wafalme 12-2 Wafalme 17 – Ufalme Uliogawanyika

Mgawanyiko mkuu wa pili, 1 Wafalme 12 - 2 Wafalme 17, una historia ya kipindi cha Ufalme Uliogawanyika. Hii inaanzia kifo cha Sulemani hadi uhamisho wa Ashuru wa Ufalme wa Kaskazini mwaka wa 722 KK. Hii ndiyo sehemu kubwa zaidi kati ya sehemu tatu. Mgawanyiko wa nyenzo hii katika, napaswa kusema vifungu vidogo, ni mgumu zaidi kuliko nyenzo zinazohusiana na utawala wa Sulemani. Katika sehemu ya kwanza kuna mfalme mmoja katika kipindi cha

takriban miaka 40 ya historia. Mgawanyiko mkuu wa pili, 1 Wafalme 12 - 2 Wafalme 17, una historia ya Ufalme Uliogawanyika kuanzia kifo cha Sulemani hadi kuanguka kwa Samaria. Katika sehemu ya pili kuna wafalme wengi katika falme hizo mbili na zaidi ya miaka 200 ya historia.

Katika mfano mmoja tu kuna mfululizo wa wakati mmoja katika falme hizo mbili. Hasa wakati Yoram wa Israeli na Ahazia wa Yuda walipouawa siku hiyo hiyo na Yehu. 2 Wafalme 9:21-28. Kwa hivyo mapinduzi ya Yehu yanatoa sehemu moja kuu ya mgawanyiko kwa sehemu hii, 2 Wafalme 9. Tazama muhtasari wa sehemu ya 2 na 3.

Swali ni jinsi ya kugawanya nyenzo zaidi. Hapa kuna kitu tofauti kabisa kinachotutaka tuangalie. Katika sehemu kubwa ya nyenzo zilizobaki, manabii Eliya na Elisha wanachukua nafasi kubwa. Wanaume hawa wawili hutoa vidokezo vya mwelekeo kwa masimulizi mengi. Wakati wa Eliya unianza na 1 Wafalme 17:1 na wakati wa Elisha ulikuwa 2 Wafalme 2:1. Hii inatupa vidokezo vitatu vikuu vya mwelekeo kwa 1 Wafalme 12- 2 Wafalme 17. 1) 1 Wafalme 17, Eliya; 2) 2 Wafalme 2:1, Elisha; 3) 2 Wafalme 9, Yehu. Hizo ni sehemu ndogo tatu za 1 Wafalme 12 - 2 Wafalme 17.

Jaribu kufafanua hilo, ni vigumu kwa sababu ya ulinganifu wote, sheria za wafalme kaskazini na wafalme kusini. Lakini nadhani ni aina ya mambo matatu ambayo unaweza kusema unaweza kutegemea: 1 Wafalme 17 ni Eliya, 2 Wafalme 2 ni Elisha, na 2 Wafalme 9 ni Yehu. Yehu ni mtu muhimu. Kwa hivyo mgawanyiko huu unakupa aina fulani ya pointi kuu za mgawanyiko.

Kwa heshima ya Eliya, sehemu inayofaa ya mgawanyiko ni hitimisho la 1 Wafalme 14. Sura ya 12-14 inashughulikia historia ya Yeroboamu I na Rehoboamu, watawala wawili wa kwanza wa Ufalme Uliogawanyika. Sura ya 15-16 inashughulikia warithi wao wote wawili hadi wakati wa kuonekana kwa Eliya kwa mara ya kwanza. Sura ya 17-19 zinamlenga Eliya kama kitovu chao. Sura ya 20-2 Wafalme 1 ina hadithi za Eliya zilizochanganywa na hadithi za vita vya

Ahabu na Washami wa Dameski. 2 Wafalme 2-8 inahusu huduma ya Elisha, na 2 Wafalme 9-10 inaelezea mapinduzi ya Yehu.

6. Siku za Mwisho za Yuda – 2 Wafalme 18-25 2 Wafalme 11-14 inahusu utawala wa Yoashi na Amazia wa Yuda na wafalme wa Israeli wa wakati mmoja. 2 Wafalme 15-17 inahusu siku za mwisho za Ufalme wa Kaskazini na wafalme wa Yuda wa wakati huo.

Kisha sehemu kuu ya mwisho, 2 Wafalme 18-25, inahusu siku za mwisho za Ufalme wa Yuda, kuanzia na utawala wa Hezekia na ikijumuisha utawala muhimu wa Manase na Yosia. Sawa, mengi kuhusu maudhui ya jumla. Hilo linakupa wazo fulani la nyenzo zilizofunikwa katika 1 na 2 Wafalme.

C. Uandishi na Vyanzo 1. Yeremia et al.

"C" ni "Uandishi na Vyanzo." Kwanza, uandishi. Swali la ni nani aliyeandika 1 na 2 Wafalme limekuwa suala la majadiliano kwa muda mrefu bila ushahidi thabiti wa kuhalalisha msingi wa kufikia hitimisho. Katika Mishnah, Yeremia anasifiwa kwa uandishi wa 1 na 2 Wafalme. Ingawa hili si jambo lisilowezekana, linaonekana kuwa haliwezekani sana. Wasomi wachache wa kisasa, ikiwa wapo, wanakubali hili kama utamaduni unaotegemeka. Ingawa Gleason Archer katika *Utangulizi wake* anaona inawezekana kwamba Yeremia alikuwa mwandishi wa sura yote isipokuwa ya mwisho, ambayo inavutia. Yeyote aliyeandika ilibidi awe ametoa chanzo cha tukio la mwisho katika Wafalme ambalo ni kifo cha Yehoyakini, 2 Wafalme 25:27-30. Ingawa kifo chake hakijatajwa waziwazi, maandishi yanazungumzia utoaji mezani pa mfalme muda wote alioishi. Hatujui ni muda gani alioishi. Tunajua kwamba Yehoyakini aliachiliwa kutoka gerezani katika mwaka wa 37^{wa} uhamisho katika mwaka ambao Evil-merodaki alimrithi Nebukadneza kama mfalme huko Babeli. Hii ni mwaka wa 562 KK, au yapata miaka 25 baada ya kuanguka kwa Yerusalemu, 2 Wafalme 25:27. Ukiangalia 2 Wafalme 25:27 unasoma: “Katika mwaka^{wa 37} wa

uhamisho wa Yehoyakini, Mfalme wa Yuda, katika mwaka wa Evil- merodaki kuwa mfalme wa Babeli, alimtoa Yehoyakini kutoka gerezani siku ya 27^{ya} mwezi wa 12. ^{Akasema} naye kwa upole, akampa kiti cha heshima juu kuliko viti vya wafalme wengine waliokuwa naye Babeli. Basi Yehoyakini akavua nguo zake za gereza, akala chakula mezani pa mfalme siku zote za maisha yake. Siku baada ya siku mfalme alimpa Yehoyakini posho ya kawaida siku zote za maisha yake.” Sasa, huo ni mwaka wa 37^{wa} uhamisho wake, au 562 KK

Pia tunajua kwamba Yeremia aliitwa kuwa nabii katika mwaka wa 13^{wa} Mfalme Yosia. Katika Yeremia 1:2 unasoma hapo, “Neno la Bwana lilimjia katika mwaka wa 13^{wa} Yosia, mwana wa Amoni, Mfalme wa Yuda.” Alipokuwa bado mdogo sana, Yeremia anasema, “Mimi ni mtoto tu,” katika Yeremia 1:6. Yosia alianza kutawala mwaka wa 640 KK Tukidhani kwamba Yeremia alikuwa na umri wa miaka 20 alipoitwa kuwa nabii, basi wakati wa kuachiliwa kwa Yehoyakini angekuwa na umri wa miaka 85. Tazama, mwaka wa 640 KK ni mwaka wa 13^{wa} Yosia. Kama Yeremia alikuwa na umri wa miaka 20 basi, kuzaliwa kwake kungekuwa mwaka wa 647 KK Na ukilinganisha mwaka wa 647 na 562, ambao ni mwaka wa kuonyeshwa kwa kuachiliwa kwa Yehoyakini ambao ungemfanya Yeremia kuwa na umri wa miaka 85 wakati ambapo Yehoyakini anaachiliwa. Tukiongeza miaka mitano zaidi ambayo Yehoyakini alifurahia hadhi yake mpya, akiachiliwa kutoka gerezani, tunafikia umri wa miaka 90 hivi kwa Yeremia.

Ingawa si vigumu kwa Yeremia kuishi muda mrefu hivi kuandika katika 1 na 2 Wafalme, haionekani kuwa inawezekana kwa sababu mbalimbali. Kwanza, EJ Young anaonyesha hili katika *Utangulizi wake*, ukurasa wa 188, kwamba inaonekana kuna uwezekano kwamba simulizi la uhamisho na kifungo cha Yehoyakini liliandikwa Babeli, lakini Yeremia alipelekwa Misri. Kumbuka, baada ya Yerusalemu kuchukuliwa, Yeremia alienda Misri - Yeremia 43:1-8. Pili, sura ya mwisho ya Yeremia, sura ya 52, inafanana sana na 2 Wafalme 24:18-25, 30, lakini Yeremia 51:64 inasomeka, "Maneno ya Yeremia yanaishia hapa." Unaona, kifungu cha mwisho cha sura hiyo ni "maneno ya Yeremia yanaishia hapa," na

kisha katika sura ya 52 una maelezo ya kuanguka kwa Yerusalemu, ambayo yanafanana sana na yale uliyo nayo katika kitabu cha Wafalme. Inaonekana kwamba Yeremia 52 na 2 Wafalme 24:18-25, 30 yanatokana na chanzo cha kawaida ambacho hakikuandikwa na Yeremia. Kuna tofauti ndogo za maneno katika masimulizi hayo mawili. Archer, anayetetea uandishi wa Yeremia, anapata ushahidi wa hili katika ukweli kwamba Yeremia hatajwi katika 1 na 2 Wafalme. Nadhani anahisi kwamba Yeremia hangejivutia kama mwandishi na kwa hivyo hajitaji mwenyewe, na hiyo ni ishara kwamba yeye ndiye mwandishi. Hata hivyo, hii ni hoja kutoka ukimya, na haishawishi sana. Majina ya manabii wengine pia hayajatajwa . Kwa mfano, Ezekieli ambaye alichukuliwa mateka wakati mmoja na Yehoyakini. Yona anatajwa katika 2 Wafalme 14:25. Kwa hivyo baadhi ya manabii wanatajwa, lakini baadhi hawatajwa; kwa hivyo sidhani kama unaweza kupata hitimisho kubwa kutokana na ukweli kwamba Yeremia hatajwi kama ushahidi kwamba yeye ndiye mwandishi. Kwa hivyo kuna ushahidi mdogo sana wa kumthibitisha Yeremia kama mwandishi wa Wafalme.

2. Matoleo ya Kihistoria ya Kumbukumbu la Torati ya Wafalme

Miongoni mwa shule za uhakiki wa fasihi kuna wale ambao wamejaribu kupata vyanzo vya JEDP vilivyoenea kupitia Yoshua, Waamuzi, Samweli, na hadi Wafalme. Hili halina wafuasi wengi leo, ingawa Otto Eissfeldt ni mtetezi wa mtazamo huo. Nyenzo hii ya kabla ya Kumbukumbu la Torati kisha inachukuliwa kama iliyorekebishwa na kuongezwa na mhariri au wahariri wa Kumbukumbu la Torati. Wazo la uhakiki linalokubalika kwa ujumla ni kwamba kulikuwa na matoleo mawili ya Kumbukumbu la Torati ya Wafalme. Moja ilikuwa karibu 600 KK, ikitazamwa tofauti kama muda mfupi kabla au muda mfupi baada ya kifo cha Yosia na kisha marekebisho yenye matoleo yaliyotungwa wakati wa uhamisho kufikia 550 KK Mtazamo huu unahitaji utenganisho mkubwa wa nyenzo asilia kutoka kwa tafsiri za baadaye, ambazo maelezo yake hatuwezi kujadili hapa. Kama RK Harrison *Old Testament Utangulizi* unabainisha, "Kiwango cha

kutokubaliana miongoni mwa wale wanaokubali dhana ya wahariri wawili wa Kumbukumbu la Torati ni ishara ya udhaifu wa msingi wa nadharia" (uk. 731). Suala hilo limeunda hoja kubwa sana katika fasihi. Wakichambua Wafalme, wakosoaji wanajaribu kutenganisha nyenzo asili na uhariri wa baadaye wa Kumbukumbu la Torati wa nyenzo hiyo. Ni nyenzo gani asili zaidi na, tukidhani kulikuwa na matoleo mawili ya uhariri huu wa Kumbukumbu la Torati wa nyenzo hiyo na kutenganisha ya kwanza na ya pili, ni nyenzo ngumu sana yenye kutokubaliana sana. Kila mtu anayeandika kitabu kuhusu hilo ana hitimisho tofauti kuhusu jinsi kila kifungu kinavyotambuliwa kama nini. Inaonekana kwangu mwandishi alikuwa mtu katika mstari wa manabii. Hatujui mwandishi; jina la mwandishi halijulikani, lakini ndivyo hasa manabii walivyofanya. Wafalme ni tafsiri ya kinabii ya historia. Na inaonekana kama lazima kulikuwa na nabii wa kuunganisha nyenzo hii pamoja, lakini hatujui ni nani.

Wazo kuu na la sasa kuhusu uandishi ni nadharia ya Martin Noth ya Historia ya Kumbukumbu la Torati. Tazama Martin Noth *Historia ya Kumbukumbu la Torati* ilichapishwa kwa Kiingereza mnamo 1981. Kulingana na Noth , kundi la watu wa kale wa historia ya Kumbukumbu la Torati walichuja nyenzo hizo kwa ajili ya wafalme na kuzipanga kulingana na kanuni za theolojia ya historia ya Kumbukumbu la Torati. Kwa maoni yake kulikuwa na mwandishi mmoja tu wa jumla ya nyenzo zote kutoka Kumbukumbu la Torati hadi 2 Wafalme. Unaona, hilo linajengwa juu ya mtazamo wa zamani wa Wellhausen kwamba Kitabu cha Agano kilichopatikana hekaluni wakati wa Yosia kilikuwa kitabu cha Kumbukumbu la Torati. Kwa kiasi kikubwa kilikuwa kimepuuzwa au kupotea. Lakini si hivyo tu, kilikuwa kimetungwa wakati wa Yosia katika jaribio la kuweka ibada kuu Yerusalemu. Kitabu cha Kumbukumbu la Torati hakikuwepo hadi wakati wa Yosia. Lakini kwa vyovyote vile, mwanahistoria wa Kumbukumbu la Torati aliongeza, kwa maoni ya Noth , Kumbukumbu la Torati 1-4 kama utangulizi wa historia yake yote, pamoja na Kumbukumbu la Torati 29-30. Pia aliwakusanya Yoshua, Waamuzi, Samweli, na Wafalme kama uwasilishaji wa

kitheolojia unaoongozwa na maadili ya nyenzo za Kumbukumbu la Torati. Hii ina maana kwamba kwa Noth , 1 na 2 Wafalme ilikuwa kazi ya mwandishi mmoja aliyeishi katika kipindi cha uhamisho. Mwandishi huyu alitumia mila na vyanzo mbalimbali vilivyokuwapo ili kuwasilisha historia ya Kipindi cha Kifalme katika kuwepo kwa Israeli kama taifa kama inavyolingana na mtazamo wa Kidemokrasia. Kwa mtazamo wa Noth , mfumo katika 1 na 2 Wafalme uliundwa wakati huo huo nyenzo za masimulizi zilipoundwa kuwa muundo mmoja. Mwandishi wa mfumo ni sawa na mwandishi/mhariri wa nyenzo za masimulizi. Kazi hii ni makala iliyopangwa kwa uangalifu kutoka kwa mkono wa mwandishi mmoja.

Sasa, kuhusiana na hilo, hakuna tatizo na hilo. Vipengele vingine vya nadharia hii vina matatizo mengi nayo lakini angalau anaona mpango mmoja wa kitabu. Na anaona ushawishi wa Kumbukumbu la Torati katika kitabu hicho. Kuna makubaliano ya jumla miongoni mwa wasomi wakosoaji leo kwamba 1 na 2 Wafalme ni kazi ya historia inayoongozwa na mtazamo wa Kumbukumbu la Torati ambayo kupitia kwayo matendo ya wafalme mbalimbali wa Israeli na Yuda yanatathminiwa.

3. Majadiliano ya Mbinu ya Ukosoaji wa Kumbukumbu la Torati na Mwitikio wa Vannoy Ingawa tunaweza kukubaliana na maelezo haya ya kitabu, ni vyema kuzingatia tofauti tunapotumia neno "Kumbukumbu la Torati" au "Kumbukumbu la Torati." Katika miduara muhimu, neno hilo kwa kawaida hutegemea dhana kwamba kitabu cha Kumbukumbu la Torati kiliandikwa muda mfupi kabla ya matengenezo wakati wa utawala wa Yosia na kutoa msingi wa matengenezo haya. Mawazo ya Kumbukumbu la Torati yanachukuliwa kuwa mapya na ya kimapinduzi, mawazo yanayotokea Israeli mwishoni mwa Kipindi cha Kifalme. Wakati wa Yosia ni muda mfupi tu kabla ya mwisho wa Ufalme wa Kusini, 586 KK. Bila shaka, kuna pingamizi kubwa kwa mtazamo kama huo. Msisitizo katika Kumbukumbu la Torati juu ya utii wa sheria na baraka au laana inayotokana si tu

Kumbukumbu la Torati, ni wa agano katika Kutoka na Mambo ya Walawi, kama vile katika Kumbukumbu la Torati. Bila shaka, kile ambacho wasomi hawa wakosoaji wangesema ni kwamba Kutoka na Mambo ya Walawi, kwa sehemu kubwa, vilikuwa ni nyenzo za baadaye, au za kabla ya uhamisho. Inakuwa ngumu sana ikiwa hukubali nyenzo za kibiblia kama zinavyowasilishwa kwetu, huku Kutoka, Mambo ya Walawi, na Kumbukumbu la Torati zikiwa asili kutoka wakati wa Musa.

Hata hivyo, shule ya Critical pia hufanya mengi ya yale yanayoonekana kama sharti la Kumbukumbu la Torati la kuweka ibada katikati ya Yerusalemu, ambalo lililazimisha uharibifu wa mahali pa juu katika nchi nzima. Sharti hili la kuweka ibada katikati linadaiwa kufundishwa katika Kumbukumbu la Torati 12 na likawapo karibu 621 KK. Sasa, hilo ni suala la majadiliano lenyewe ikiwa Kumbukumbu la Torati 12 linahitaji patakatifu moja, kwamba ibada pekee halali inayoruhusiwa katika madhabahu moja kuu na madhabahu zingine zote kuwa *haramu*. Sidhani kama ndivyo Kumbukumbu la Torati linavyosema, lakini hiyo ndiyo mtazamo wa mbinu hii.

Kwa mtazamo wa kukosoa, hitaji hili likawa kiwango cha msingi ambacho kila mfalme alihukumiwa. Hata hivyo, ni lazima ieleweke kwamba si wazi sana kwamba Kumbukumbu la Torati 12 linahitaji kujumuisha ibada. Na zaidi ya hayo, mtu anapokubali msimamo wa jumla wa kukosoa kuhusu Kumbukumbu la Torati na tarehe ya uandishi wake, basi mtu lazima aone tathmini ya wafalme wa awali kwa kiwango hiki cha mwisho kama njia bandia na potofu ya kutathmini tawala zao. Kwa maneno mengine, ikiwa Kumbukumbu la Torati halikuwepo hadi wakati wa Yosia, unawezaje kutathmini utawala wa Rehoboamu, mfalme wa kwanza wa Ufalme wa Kusini, kwa msingi wa Kumbukumbu la Torati ikiwa Kumbukumbu la Torati halipo mwaka 931 KK? Unawezaje kutathmini utawala wa Rehoboamu kwa msingi wa Kumbukumbu la Torati ikiwa Kumbukumbu la Torati halikuwepo hadi miaka 300 baadaye mwaka 621 KK?

Kwa hivyo, ukikubali msimamo huu muhimu na tarehe 621 ya Kumbukumbu la Torati basi lazima uangalie tathmini ya wafalme wa awali kwa kiwango hiki cha mwisho kama njia bandia na potofu ya kutathmini tawala zao. Mwandishi wa historia ya Kidemokrasia lazima aonekane kama anayependezwa zaidi na theolojia yake kuliko ukweli wa historia. Kwa hivyo maandishi yake yanakuwa historia ya theolojia kwa maana kwamba theolojia yake inahitaji upotoshaji wa kile kilichotokea. Kwa mfano, Wellhausen alitoa kauli ifuatayo kuhusu mgawanyiko wa ufalme na kuanzishwa kwa vituo vya ibada huko Betheli na Dan na Yeroboamu I: "Kwa upande mwingine, kuhusu kuondoka kwao kutoka kwa ibada ya Musa iliyoonekana Yerusalemu, ilidaiwa kwanza dhidi yao kama dhambi na Wayahudi wa baadaye pekee. Wakati huo, dini haikuweka kikwazo chochote katika njia ya kujitenga kwao; kinyume chake, kwa kweli inaonyesha kwamba iliikuza. Ibadu ya Yerusalemu haikuwa imeonekana bado kama pekee halali. Ile iliyoanzishwa na Yeroboamu huko Betheli na Dan ilitambuliwa kama sawa. Sanamu za miungu zilionyeshwa katika sehemu zote tatu, na kwa kweli katika kila mahali ambapo nyumba ya Mungu ilipatikana." Kwa maneno mengine, hali halisi, katika wakati wa Yeroboamu inadaiwa kuwa ilitofautiana sana na uwakilishi wake unaopatikana katika historia ya Kidemokrasia.

Hii inamlazimisha Wellhausen kuhoji uhalisia wa hadithi nzima ya mtu wa Mungu kutoka Yuda aliyezungumza dhidi ya madhabahu ya Yeroboamu katika 1 Wafalme 13. Unaona mtu huyo wa Mungu kutoka Yuda katika 1 Wafalme 13 akienda kinyume na kulaani madhabahu hiyo huko Betheli . Naam, ikiwa katika wakati huo wa awali hakukuwa na wazo lolote la kuweka ibada katika sehemu moja, ambalo Wellhausen alihisi lilihitajika na Kumbukumbu la Torati ambalo halikuwepo wakati huo, kwa nini mtu wa Mungu kutoka Yuda angepanda juu na kulaani ibada kwenye madhabahu huko Betheli? Naam, Wellhausen hafikirii hivyo. Anadhani hiyo ni muundo kutoka wakati wa baadaye akijaribu kusoma tena theolojia ya Kumbukumbu la Torati baada ya muda. Hadithi hii imeendelezwa kupendekeza kwamba wazo hili lilikuwa wazo la kale, wakati kwa kweli

halikuwepo. Kwa hivyo hii inamlazimisha Wellhausen kuhoji uhalisia wa hadithi hiyo yote, ambayo anafanya. Hafikirii kuwa iliwahi kutokea.

Kwingineko, Wellhausen anaweza kusema kuhusu marekebisho ya Kumbukumbu la Torati ya 1 na 2 Wafalme, "Marekebisho haya, kama tunavyotarajia kupata, ni mageni katika nyenzo ambazo kazi hii imejengwa juu yake, kwa hivyo hiyo inawadhuru." Anazungumzia ukweli wa kitabu hicho, sio tu kwamba unahukumiwa, bali pia umeandaliwa kulingana na kitabu cha Kumbukumbu la Torati cha Yosia . Haya yote yalifanyika ili kutoa maelezo ya kitheolojia kwa watu walio uhamishoni kwa hali yao. Lakini hii ina maana kwamba popote mawazo na mitazamo ya Kumbukumbu la Torati yalipopatikana katika maandishi kabla ya wakati wa Yosia, yalionekana kama viingizo vya pili na upotoshaji wa kile kilichotokea. Ni mengi sana kwa uandishi kwa sasa. Tutarudi kwenye hilo baadaye.

4. Annals of the Kings Wametumika kama Vyanzo

Kwa sababu 1 na 2 Wafalme vinachukua muda mrefu hivyo, ni kawaida kutarajia kwamba mwandishi alitumia vyanzo mbalimbali vya nyenzo za kihistoria ambavyo vilikuwa chini yake. Inaonekana ilikuwa historia ya wafalme wa Israeli na historia ya wafalme wa Yuda, ambayo mara nyingi hujulikana kama "kitabu cha kumbukumbu za wafalme wa Israeli" au kitabu cha kumbukumbu za wafalme wa Yuda."

Angalia 1 Wafalme 14:19. Unapata marejeleo haya ambayo hutumika mara kwa mara. 1 Wafalme 14:19 inasema baada ya kumjadili Yeroboamu, "Matukio mengine ya utawala wa Yeroboamu, vita vyake na jinsi alivyotawala, yameandikwa katika kitabu cha tarehe za wafalme wa Israeli." Kwa hivyo mwandishi anawarejelea wasomaji wake kwenye chanzo kingine, ambacho labda kilikuwa kitu kinachoweza kufikiwa ikiwa mtu alitaka kupata taarifa zaidi. 1 Wafalme 15:23 inakupa chanzo kingine : "Kwa habari ya matukio mengine ya utawala wa Asa, mafanikio yake yote, yote aliyoyafanya na miji aliyojenga,

yameandikwa katika kitabu cha tarehe za wafalme wa Yuda.” Kuna marejeleo 33 ya vyanzo hivyo viwili kupitia vitabu vya 1 na 2 Wafalme. Kulikuwa na marejeleo mengi. Kwa hivyo unapofika kwenye kitabu cha tarehe za wafalme wa Israeli, hiyo ni kaskazini. Haiwezi kurejelea Mambo ya Nyakati. Inaonekana kama kuna vyanzo viwili, labda kumbukumbu za mahakama au kitu kama hicho, ambavyo vilikuwa vimehifadhiwa kwa njia fulani na vilikuwa vinafikiwa na kujulikana. Pia kuna vyanzo kadhaa vilivyotajwa katika Mambo ya Nyakati. Na huenda mwandishi wa Mambo ya Nyakati alikuwa na ufikiaji fulani wa 1 na 2 Wafalme -- hilo linawezekana kwa sababu Mambo ya Nyakati yameandikwa baadaye.

Bila shaka, swali linaibuka kuhusu asili ya vyanzo hivi viwili. Ikumbukwe kwamba marejeleo yake yanaanza tu baada ya mgawanyiko wa ufalme, na kwamba labda yalikuwa vyanzo vilivyoanza wakati huo. Hata hivyo, haijulikani wazi kama yalikuwa kumbukumbu rasmi za mahakama au aina fulani ya historia iliyoandikwa na mtu ambaye alikuwa na ufikiaji wa kumbukumbu rasmi za mahakama. Wale wanaounga mkono mtazamo wa mwisho wanasema kwamba suala la marejeleo yake linamaanisha kwamba yalifikiwa na kila mtu ambaye angetaka kuwashauri. Hili haliwezi kusemwa kuhusu kumbukumbu rasmi za mahakama. Hata hivyo, ni nani anajua jinsi nyenzo hizo zingeweza kupatikana? Inaweza pia kuhojiwa kama kumbukumbu rasmi za mahakama zingekuwa na rekodi ya njama ya kupata ufalme. 1 Wafalme 16:20 inasema, "Kwa habari ya matukio mengine ya utawala wa Zimri na uasi alioufanya, je, hayakuandikwa katika vitabu vya wafalme wa Israeli?" Hatujui mengi kuhusu vyanzo hivi, lakini vinarejelewa mara kwa mara.

Kwa historia ya Sulemani, chanzo kingine kilitumika, kinachorejelewa katika 1 Wafalme 11:41 kama "Kitabu cha Hadithi za Sulemani." Hapa ni vigumu zaidi kubaini tabia ya nani anayeandika. Wengine wanasema ilikuwa aina ya kazi ya vitendo na ya uenezaji. Wengine wanasema ilikuwa historia, ambayo ilikuwa na maelezo ya kisiasa ya utawala wa Sulemani pekee. Wengine wanasema ilikuwa pana katika maudhui kuliko nyenzo za kisiasa tu. Kuna majadiliano marefu

kuhusu suala hili, lakini hakuna msingi wa kufikia hitimisho thabiti. Lakini kuna chanzo kingine, Kitabu cha Hadithi za Sulemani ambacho kinarejelewa hapo katika 1 Wafalme 11:41. Inawezekana sana kwamba mwandishi wa Wafalme alipata vyanzo vingine ambavyo hataji mahususi. Hii ni hasa kwa nyenzo katika Wafalme ambazo mtu hangetarajia zitolewe kutoka kwa kumbukumbu za mahakama kama, kwa mfano, masimulizi mapana kuhusu manabii Eliya na Elisha. Haiwezekani kubaini kama nyenzo za aina hii zinatoka kwenye chanzo kimoja au kutoka kwa masimulizi mbalimbali tofauti ya kinabii.

Kwa ujumla, wasomi wengi wana mwelekeo wa msimamo wa mwisho. HH Rowley anaviita vyanzo hivi kama wasifu wa kinabii. Anasema ni vingapi kati ya hivi vilitumika hatuwezi kusema. Lakini pamoja na mizunguko ya hadithi zinazomhusu Eliya na Elisha na Isaya tunapata hadithi ya Mika katika 1 Wafalme 22. Inaonekana kwangu mimi mbali na kumbukumbu rasmi za mahakama, mwandishi lazima awe na ufikiaji wa aina fulani ya nyenzo zilizomhusu Eliya na manabii hawa, na alitumia nyenzo hizo zote pamoja katika kuandika kitabu hiki. Lakini hatuna ushahidi mwingi mgumu wa kujua haswa vyanzo hivi vilikuwa nini na vingapi vilikuwa.

3. Tarehe ya Utunzi

Tatu, tarehe ya utunzi. Lazima iliandikwa baada ya tangazo la kuachiliwa kwa Yehoyakini kutoka gerezani huko Babeli na, kwa kudokeza, nafasi yake ya heshima huko Babeli hadi kifo chake. Hatujui tarehe ya kifo cha Yehoyakini. Lakini kwa vyovyote vile, ilikuwa baada ya kifo cha Nebukadreza na mfuatano wa Evil- merodaki kuja kwenye kiti cha enzi, yapata mwaka 562 KK Kwa hivyo wakati fulani, labda si muda mrefu sana baada ya mwaka 562, ndiyo kitabu cha kwanza kabisa kuandikwa kwa sababu kinajumuisha nyenzo hizo.

Hata hivyo, kuna mambo ambayo yamewafanya wengine kuzingatia nyenzo za mwisho katika kitabu kama zilizoongezwa kwenye muundo wa awali wa awali. Katika visa kadhaa vitu fulani kutoka kipindi cha kabla ya uhamisho

vinasemekana kuendelea kuwepo “hadi leo.” Hii inafikiriwa na wengine kuashiria muundo katika wakati wa kabla ya uhamisho. Kwa mfano , katika 1 Wafalme 8:8 tunasoma kuhusu miti iliyotumika kubeba sanduku. Miti hii ilikuwa mirefu sana hivi kwamba ncha zake zingeweza kuonekana kutoka mahali patakatifu mbele ya patakatifu pa ndani lakini si nje ya patakatifu, na “Bado zipo hapo leo.” Tazama hilo likisemwa katika 1 Wafalme 8:8. Baada ya kuharibiwa kwa hekalu na kupotea kwa sanduku, hii haikuwa hivyo tena.

Tunasoma katika 1 Wafalme 9:20-21 kwamba Sulemani aliwaandikisha watu waliobaki kutoka kwa Wahiti, Waamori , Waperizi, Wahivi, na Wayebusi kwa ajili ya utumwa "kama ilivyo hadi leo." Hili, kwa asili ya kesi, lilitumika muda wote ufalme wa Yuda ulipoendelea kuwepo. Taarifa katika 1 Wafalme 12:19 kwamba Israeli imekuwa ikiasi dhidi ya nyumba ya Daudi "hadi leo," na 2 Wafalme 8:22 kwamba Edomu imekuwa ikiasi dhidi ya Yuda "hadi leo," zilidhani kuendelea kuwepo kwa Ufalme wa Yuda. Marejeleo mengine yanayofanana hayana matatizo mengi lakini, hata hivyo, yakichukuliwa pamoja yanaonekana kuendana vyema na mwandishi aliyeishi Palestina kabla ya uhamisho kuliko yule aliyeishi Babeli baada ya uhamisho.

Ikiwa mtu anakubali uwezekano wa kazi ya kabla ya uhamisho kuongezwa katika wakati wa baada ya uhamisho, basi swali ni kwamba kazi ya kabla ya uhamisho ilikuwepo lini? Mtu anapogundua kwamba marejeleo ya chanzo, *Annals of the Kings of Judah*, yanatajwa kuhusiana na utawala wa Mfalme Yehoyakimu lakini hayapo kuhusiana na warithi wake, Yehoyakini na Sedekia. Kisha kuna sababu fulani ya kudhani kwamba utunzi wa kwanza ulitokea katika kipindi kati ya kifo cha Yehoyakimu na uharibifu wa Yerusalemu mwaka wa 586 KK. Kwa maneno mengine, katika miaka ya mwisho kabisa kabla ya uhamisho. Hitimisho kisha linaelezwa kama mtu anayeishi katika wakati wa uhamisho. Ingawa huu ni mtazamo unaowezekana kuhusu tarehe na uandishi, unategemea sana kauli za "hadi leo". Njia mbadala ni kuchukua kauli hizi kama zile za chanzo asili badala ya mkusanyiko wa mwisho wa Wafalme.

Kumbuka 2 Mambo ya Nyakati 5:9 ikilinganishwa na 1 Wafalme 8:8. 2 Mambo ya Nyakati 5:9 inasema, “Miti hii ilikuwa mirefu sana,” hiyo ndiyo miti inayobeba sanduku, “hata ncha zake zilizotoka kwenye sanduku zilionekana kutoka mbele ya patakatifu lakini si kutoka nje ya patakatifu, nazo zipo hapa hata leo.” 1 Wafalme 8:8, “ Miti hii ilikuwa mirefu sana hata ncha zake zilionekana kutoka patakatifu mbele ya patakatifu lakini si kutoka nje ya patakatifu , nayo bado iko pale hadi leo.”

Sasa angalia 2 Mambo ya Nyakati 5:9 ikilinganishwa na 1 Wafalme 8:8. Mambo ya Nyakati yalikuwa ya baada ya uhamisho. Lakini maneno ni yaleyale. Maelezo yanayowezekana zaidi ni kwamba mwandishi wa historia alinukuu tu chanzo chake, yaani 1 Wafalme. Kwa nini mwandishi/mwandishi wa Wafalme hangeweza kufanya vivyo hivyo na vyanzo vyake? Hii ingepunguza tatizo la kuwasilisha uandishi wa kitabu cha awali cha Wafalme na mhariri wa uhamisho na kudumisha umoja wa utunzi wa mwandishi mmoja anayeishi uhamishoni kwa kutumia vyanzo mbalimbali vilivyokuwa chini yake. Kwa maneno mengine, kauli za "hadi leo" zinaweza kuwa kauli za chanzo ambazo mwandishi ananukuu tu, si kwamba "hadi leo" ilienea hadi kipindi hicho cha uhamisho.

Usiposema hivyo, karibu utalazimika kusema kwamba sehemu ya kitabu iliandikwa kabla ya uhamisho; lakini sehemu hii ya mwisho inayohusu kufungwa na kuachiliwa kwa Yehoyakini, ambayo iliongezwa baadaye na mhariri. Lakini njia ya kuzunguka hilo ni pendekezo hili. Mwisho wa *mwisho* , *ambao kabla yake* , ni mwisho wa utumwa wa Babeli, 539 KK Hakuna kutajwa kwa mwisho huu na hakuna dokezo kwamba uko karibu. Kitabu lazima kiwe kimefikia umbo lake la mwisho kabla ya wakati huu. Ingawa hii ni hoja kutoka ukimya, ambayo mara nyingi haishawishi katika kesi hii kurudi kutoka utumwani kuna umuhimu mkubwa sana kiasi kwamba mwandishi aliyesimulia hangeweza kunyamaza kuhusu mwisho wake, kama ungekuwa tayari umetimia. Inaonekana hakika kabisa kwamba mwisho wa utumwa ulikuwa bado haujaonekana, na hakuna dokezo lolote.

Nadhani nitasimama hapa, nina kitini kingine cha kuendelea zaidi na baadhi ya nyenzo hizi za utangulizi ambazo tutaziangalia labda saa ya kwanza ya wiki ijayo kisha tutaingia katika kitabu cha Wafalme.

Imenakiliwa na Kate Tortland
Imehaririwa vibaya na Ted Hildebrandt
Hariri ya mwisho na Dkt. Perry Phillips
Imesimuliwa tena na Dkt. Perry Phillips